

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.): У двох т. / С. Єфремов; Упоряд.: В. Верстюк (керівник), Г. Басара-Тилишак, В. Бойко, В. Скальський. – К.: Дух і Літера; КМБС, 2014. – Т. 1: 9 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р. – 648 с.; – Т. 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. – 544 с. – (Серія «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»).

Загальновідомо, що вчасно не почута, не усвідомлена пересторога несе в собі реальну загрозу не тільки для сучасників, але й наступних поколінь. Щоправда, у публіцистичного доробку Сергія Єфремова, який, окрім усього іншого, можна трактувати й як серйозне і вчасне застереження щодо намірів і дій російського імперіалізму в різних його модифікаціях, не було жодного шансу вплинути на громадську думку після поразки Української революції, бо досить швидко автора оголосили «ворогом народу» з усіма тяжкими й невідворотними наслідками як для нього, так і для його праці.

За дивним збігом, на які таке вигадливе життя, до українського суспільства ця безцінна спадщина повернулася саме 2014 року, коли її актуальність стала не просто очевидною для кожного мислячого українця чи українки, а прямо таки вразила своєю злободенністю. Чотири фактори перетворили два томи публіцистики на джерело осмислення, усвідомлення, надії, спонуку до дії, зміну парадигми наших знань з історії:

Це, по-перше, революція Гідності й агресія Росії проти України, які багато в чому визначають обличчя сучасної доби на глобальному рівні;

По-друге, характер неоголошеної війни – важливою її складовою стала інформаційна війна, відтак досвід протистояння на цьому терені набуває особливого значення;

По-третє, йдеться про вплив і роль історичних знань в житті суспільства. Це питання завжди хвилювало громадськість, але істотне загострення певною мірою спровокував проект Міністерства освіти і науки щодо фактичної ліквідації курсу історії України у вишах не гуманітарного профілю.

Нарешті, постать самого Автора набула якогось нового наповнення й освітлення.

Власне, й годиться розпочати саме з нього – вченого, громадського й державного діяча, журналіста. С. Єфремов увійшов у духовно-культурний простір України лише після проголошення незалежності. Його літературознавчі розвідки, праці з історії української літератури, знамениті щоденники, сама непересічна особистість суттєво вплинули на формування україноцентричного дискурсу, сприяли звільненню гуманітарних наук від пут тоталітарної доби. Варто відзначити й висновки фахівців щодо таланту С. Єфремова як журналіста, і що особливо важливо підкреслити – журналіста українського, бо якраз проблеми, пов'язані з національним життям, завжди перебували у нього на першому місці. Згідно з підрахунками вчених, він підготував до друку від 1896 р. до початку 1920-х рр. близько десяти тисяч публікацій. З них на «Нову раду» та її наступниці у 1917–1920 рр. припадає близько 1000¹. Історики відзначають «високий ступінь ймовірності» газетних публікацій С. Єфремова, ту обставину, що його трактування революційних подій і процесів суттєво відрізняється від оцінок діячів, «які належали до ліво-демократичного табору революції, тоді як Єфремов до національно-демократичного»². Довгий час своєрідною візитівкою і найвідомішою публікацією Є. Єфремова був «Лист без конверта». Біограф журналіста, вказавши на гостру актуальність прямого й різкого звернення до сина великого письменника, відзначив, що хоча Ю. Коцюбинський «став вище особистої помсти, але ім'я С. Єфремова відтоді потрапило до більшовицьких проскрипцій, як ім'я особи шкідливої й небажаної»³. Насправді ж подібних статей, сповнених гніву, обурення, відрази й тривоги у автора було чимало.

Проблема полягала в тому, щоб виявити весь публіцистичний доробок, опрацювати його, підготувати до друку. Ця робота продовжувалася майже десять років, перш ніж

побачив світ рецензований двотомник. Результат копіткої тривалої праці упорядників виявився відмінним. Перед нами розкривається правдива історія (для Автора – сучасність, повсякденність, включно з надзвичайними, непередбачуваними подіями) Української революції, закарбована на газетних шпальтах у вигляді розлогих статей, нарисів, виступів, споминів, повідомлень, інформаційних блоків, заміток, фейлетонів, реплік – як правило, ущипливих і дошкульних, на злобу дня. Серед інших жанрів журналістики відчутно переважає есей. Усе разом складається у вражаючу панораму революційних буднів, свят, переломних моментів і «сірих зон» – часів відносного затишшя, шттилю. Не можна позбутися думки, що Автора цікавили буквально всі про-яви революційної ідеології й практики. Під його гострим і вправним пером будь-яка незначна річ набувала значення символу, і що цікаво, це символічне значення зберігається й донині. Скажімо, зміст і мораль невеликої замітки «Товариш Клюк» виглядають так свіжо й впізнавано, немовби писані сьогодні, а не в грудні 1917 р. Йдеться про те, як до революційних організацій успішно примажуються кримінальні злочинці [т. 1, с. 376]^{*}, або картинка з виборів до Всеросійських Установчих зборів в одному селі на Полтавщині: «Під самою школою засіло кілька «большевиків» – один матрос та зо три спантелечених дядьків, і ця смілива кампанія перестрівала кожного виборця, а особливо з жіноти, питанням: покажи список» і змушувала багатьох голосувати за свою партію [т. 1, с. 347]. Річ не просто в актуальності, лякає незужитість явищ ментального характеру, негативних побутових рис, моральної нестійкості, повторюваність помилок.

У передмові до першого тому В. Верстюк визначив головні теми газетного доробку С. Єфремова: «український національний рух, українсько-російські відносини, політична опозиція Центральної Ради до Тимчасового уряду, українська державність у всіх її різновидах, більшовицький та білий режими, зростаюча суспільно-політична криза революції»⁴. Думається, цим переліком не вичерпується коло питань, що цікавили Автора, котрий виступав у кількох іпостасях відразу – журналіста-аналітика, вченого-мислителя, безпосереднього учасника подій.

З усього обширу пекучих проблем ми обрали ті, що видаються нам найважливішими з огляду на виклики сучасності.

Отже, оцінка ролі Російської імперії в історії України однозначно негативна: «Нам, українцям, російська державність була чужа і ворожа своєю політикою щодо рідного нашого краю. Не кажучи вже про національну політику самодержавія, що замірялась просто викреслити українців з-поміж живих націй, не згадуючи про систему задушвання в справах культурних, коли величезний народ навмисно держано в темноті, аби він не розумів, що і навіщо роблять з ним – навіть економічна політика самодержавія щодо України держалась на самому насильстві, на самій експлуатації, на нелюдському здирстві» [т. 1, с. 105]. Власне, така настанова характеризує весь блок публікацій. Однак ставлення до Тимчасового уряду – репрезентанта «російської демократії» – визначається сподіваннями на можливість суттєвого поліпшення відносин, що, на думку С. Єфремова та інших лідерів Центральної Ради, могло б бути переконливо продемонстровано принциповою згодою Петрограда на автономію України. Втім, і в цих міркуваннях з'являються нотки сумніву щодо швидкої зміни стереотипів. Уже в першому листі з Петрограда, що склали цикл «З-над Невських берегів», Автор проникливо зазначає: «Оця внутрішня незмінність старих завичок становить ґрунт новому життю. Одмінилися зверхні форми, рушила з місця психіка людська, але набуті століттями завички й традиції стоять твердіше од монолітної колони на Дворцовому майдані. І в цій саме незмінності лежить багато корнів старого в нових формах, і те старе ще дається в знаки нам, що шукають повного оновлення од деспотичного не тільки в політичному розумінні складу життя» [т. 1, с. 120]. Цьому спостереженню майже сотня років, але «монолітна колона» височить на Двірцевій площі Санкт-Петербурга й понині, а імперська сутність домінує не лише в політиці сучасної Росії: вона формує духовний, інтелектуальний і культурний простір її нації.

Відносини між Києвом і Петроградом склалися вкрай непросто. Буквально за кілька днів до більшовицького перевороту в російській столиці С. Єфремов писав: «В

^{*} Тут і далі у квадратних дужках зазначено том і сторінку рецензованого видання.

кругах неукраїнських останніми часами повелося говорити про сепаратизм та самостійництво українців. Гвалтує про це, і способом часто недостойним, російська преса; виносять резолюції про те ж саме кадети на своєму з'їзді [...]; поспішаються реагувати на це члени Тимчасового правительтва, не кажучи вже про звичайні обивательські круги [...]. І виходить вже зовсім не «мала купа невеличка», а ніби й справді щось грізне та непереможне» [т. 1, с. 316]. Це нагнітання істерії мало, на думку Автора, приховати справжні причини погіршення відносин між Петроградом і Києвом: «Анархія, що грізною хвилею розливається по державі, пішла звідти, де стара державність найбільшу силу мала і найдужче одбилась, і тепер гріхи її перекладаються на державність нову [...]. Коли російське військо громить тепер Естляндію, як розгромило деякі частини України, коли людність України за свій хліб не має потрібного краму, який ішов з великоруських губерній, коли замість краму звідти довозяться до нас самі максималістські лозунги та безконечна балаканина по всяких радах та нарадах, то можна цілком зрозуміти оце «бажання муром одгороджуватися од півночі» [т. 1, с. 317]. У цих спостереженнях так багато спільного з сучасним розвитком українсько-російських відносин, що мимоволі очікуєш на висновок, близький до сьогодення. І він дійсно є: Автор закликає українських політиків не піддаватися емоціям й «інстинктивним, не завжди усвідомленим течіям серед мас» залишатися «як переконані і послідовні федералісти» на старих позиціях [т. 1, С. 317]. «Перемир'я» повинно дотримуватися будь-якою ціною – так це звучить в перекладі мовою сучасності.

Скидається на те, що С. Єфремов до останнього сподівався на можливість досягти спільної мови з Тимчасовим урядом. Натомість жодної довіри більшовикам у нього не було. Для нього їхні лідери та й рядові виконавці – це вершители «Каїнового діла», «Каїнового замаху». Так оцінив публіцист ультиматум РНК РРФСР, направлений УНР. «Що це таке? Божевілля? Провокація? Дурість? Зрада? – Ми не хочемо вибирати назву для вчинку комісарського правительтва, – обурювався Автор, – щоб не було тут, а ясно одно – самодержавні комісари згубили вже всяку міру речей і кидають свідомо – бо інакше не було б того теж єдиного своїм нахабством в світі ультиматуму – російську державу на розпад і руїну. Україна, як найбільш організований й найдужчий з країв колишньої російської держави – це сіль в оці народним комісарам. І вони цю сіль силкуються знищити» [т. 1, с. 364]. У численних публікаціях, які стали реакцією на першу агресію більшовицької Росії проти України (навала на Київ сприймалася особливо болісно) й подальші війни, внутрішню політику, заходи в галузі культури, освіти не можливо знайти жодного слова схвалення чи сприйняття. У пройнятих почуттям зненависті й відрази циклі публікацій, де йшлося про тритижневе перебування більшовиків у Києві 1918 р., виразно виступають історичні паралелі. С. Єфремов порівнює події, що почалися 16 січня (дата подана за старим ст., 29 січня), з навалою монголо-татарських орд Батия [т. 1, с. 453]. У трохи пізнішій статті він вдається до іншого порівняння: більшовики грабували Київ, нищили місто, вбивали людей, як «суздальський князь Андрій Боголюбський». «Ніякої власті у них не було, зате безладдя, безхліб'я, безвіддя, безгріштя і т. ин. взяли таку силу і так далися взнаки, що далі вже було нікуди. І як колись Андрія Боголюбського, так тепер його наслідувачів випроваджувано з Києва однодушними прокльонами» [т. 1, с. 492]. Найстрашніше у газетному літописі повторюваність трагедії: «Довелося знов – котрий вже раз! – пережити Києву чорні дні... Гуркіт гармат, що гримів собі десь здаля, раптом пересунувся й перекинувся у межі самого міста. Заревли важкі гармати, над головами засвистіли набої, несучи смерть, спустошення, руїну... Чотири дні – дні божевілля жаху – пережили мешканці міста без світла, без хліба, без ясного промінчика, серед зловорожих чуток і поголосок, серед погроз і справжнього насильства, і здавалося, кінця краю не буде тому напруженню, за якого нерви одмовляються вже служити людям» [т. 2, с. 399]. Це вже не Муравйов, а початок жовтня 1919 р., коли червоноармійські полки «ще раз пішли вперед – на Київ» [т. 2, с. 399–400]. Що ж, атрибути війни не змінюються... Все те ж: «смерть, спустошення, руїну» ми переживаємо й сьогодні.

С. Єфремов самокритично схарактеризував помилки української влади, що, на його думку, призвели до трагічного повороту в розвитку революції: «Ми, беручи загалом усі

наші політичні й культурні організації аж до самого новонародженого правительства, нічого не зробили, щоб ту величезну організаційну силу використати. Ну, просто – таки пучкою не кивнули, щоб дати масам те, за чим вони інстинктивно тяглися – хліб духовний, освідмлювання й громадсько-політичне виховання. Висока політика, чи краще сказавши – політиканство, посіла собою все. Широка організаційна робота не то не провадилась, а навпаки, в свідоме пішла занедбаня» [т. 1, с. 492].

І тут ми виходимо на прямі аналогії з тим суттєвим сектором «гібридної війни», де, на жаль, панує російська пропагандистсько-інформаційна машина, а українці пасуть задніх. З висновками С. Єфремова прямо перегукується заклик головного редактора газети «День» Лариси Івшиної: «А в основному це українське суспільство, не багате, але вціліле, патріотичне – показало, що воно готове захищати свою Україну. Але мало просто виходити на Майдан. Треба докладати при цьому інтелектуальних зусиль. Очевидно, що частина суспільства не готова була інтелектуально трудитися. Тому що всі ці роки люди «розважались» абсолютно «дурноголовими» серіалами. Коли людину ставлять на такий «раціон», їй потім нелегко переключитися, але в такому стані суспільство треба привчати до «норми», інакше перспективи не буде. Або жкість в інформаційному меню, або третій світ – «Сомалі». У цьому сенсі популяризація публіцистичної спадщини С. Єфремова суттєво б збагатила український інформаційний простір доречним і дотепним словом, вражаючими аналогіями, зрештою, знаннями, бо статті українського журналіста напрочуд насичені фактографічно. Журналістику, можливо, єдину зброю, що перебувала в руках українських керманічів, С. Єфремов не хотів втрачати. При першій же можливості він знову й знову відновлював газету під різними назвами. І знову порівняння, яке засвідчує його розуміння спільності коренів таких позірно непримиренних режимів як царський і більшовицький: «20 липня 1914 року, – іронізує публіцист, – на самісінькому початку Світової війни, генерал Іванов закрити газету «Рада». 6 лютого, другого дня по вступі большевиків до Києва, товариш Щорс припинив газету «Нова рада». І той, і другий, робили те своє діло «навіки» – на менше вони не згоджувались, як тільки «навіки», хоч і похапцем» [т. 2, с. 356].

С. Єфремов був справжнім історіософом. Це дуже відчувається навіть при побіжному знайомстві з його публіцистикою, а вже в ході ґрунтовного вивчення її розумієш, що історичними паралелями, аналогіями, покличками на дійових осіб національної, російської, світової історії буквально просякнуті тексти, зібрані в даному двотомнику. Історія для Автора – дієві ліки від розпачу, від зневіри, запорука відновлення державності, зрештою, символ зв'язку часів і вічності українства. У цьому контексті привертає увагу публікація, присвячена 250-річчю (1669 р.) наданню Могиллянській колегії статусу державного навчального закладу. С. Єфремов вдається тут до з'ясування ролі історичного минулого: «Люблю зазирати в старовину, – щиро зізнається Аавтор. – Там бо не тільки можна знайти спочинок і певний притулок для духа, збуреного тяжкою сучасністю, але й опертися на щось міцне й непохитне в висновках. В сучасності ми бачимо самий процес життя, його невтомний біг, хоча він здається нам часто безпорадним топтанням на одному місці. В минулому ж не тільки це видно, але й наслідки, якими життя вже укоронувало й довершило свій невпинний процес. В сучасності логіка подій для нас уривається на другій, часто на першій посилці, – там же, в давнині, ми маємо повний комплекс подій, цілий стрункий силогізм, – свого роду, і висновки так само перед нами на повен зріст, як і посилки. І щоб освітити в аналогії сучасні події, часто конче неминучим видається обернутися до далекої давнини» [т. 2, с. 426]. Прекрасний і переконливий, як на нас, аргумент на користь вивчення історії у всіх вищих, незалежно від фаху, бо кожний фахівець врешті має стати громадянином. А творчість самого С. Єфремова – блискучого знавця історії й доречного її використання в полемічних баталіях сучасності – теж не останній аргумент на користь повноцінних історичних курсів. Коли б Великий українець жив сьогодні, він би, ймовірно, підтримав позицію тих своїх колег, які тепер пишуть: «Хто ж знав, що вони тут накоять?», – голосить жінка, яка втратила під Донецьком дах і рідних. На риторичний вигук горя, на жаль, можна відповісти. Знали ті, хто пам'ятав про Батурина, про рейди генерала Прозоровського, про Крути, про акції НКВС в селах, про Норильське повстання. Знання примножують печалі, проте врятовують життя»⁶.

Підсумовуючи, варто ще наголосити на винятковій історико-культурологічній цінності публіцистики С. Єфремова революційної доби. Вона піднімає масу питань, більшість яких не втратили своєї актуальності й сьогодні, бо процес дозрівання української політичної нації після поразки революції затягнувся ще майже на століття. Проблема ж українсько-російських відносин проходить червоною ниткою через всі праці журналіста, і кожний, хто їх прочитає, знайде відповіді на важливі питання.

Насамкінець хотілося б повідомити, що чернігівцям пощастило чи не першими в Україні поспілкуватися з упорядниками двотомника С. Єфремова.

18 листопада 2014 р. у Чернігові в прес-клубі «Ділове слово», що діє на базі Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Чернігівської облдержадміністрації, презентували публіцистику видатного громадсько-політичного діяча, що вийшла друком завдяки підтримці Американської ради наукових товариств та Міжнародного фонду «Відродження».

«Сьогодні ми знову мусимо читати Єфремова...» – наголосили члени авторського колективу упорядників. Ця ідея об'єднувала всі виступи: завідувача відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАН України, доктора історичних наук, професора Владислава Верстюка, наукових співробітників цього ж відділу, кандидатів історичних наук Галини Басари-Тилішак та Віталія Скальського, нашого земляка, директора Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ і організацій, кандидата історичних наук Володимира Бойка. Всім їм треба щиро подякувати за внесок у скарбницю української гуманітаристики у вигляді ошатних томів публіцистики С. Єфремова. Єдине побажання – ретельніше підходити до коментарів. Розуміючи, як тяжко сьогодні видавати книги, знаючи ціну паперу й друкарських послуг, усе-таки не можна не звернути увагу на певні недоречності. Так, у статті С. Єфремова з колоритною назвою «За двома зайцями» згадуються прізвища Штейнберга, Кареліна, Камкова [т. 1, с. 548], а до списку коментарів потрапив чомусь тільки В. Карелін [т. 1, с. 607–608].

У тому, що у тяжкі для України часи до українського народу нарешті прийшов С. Єфремов, можна вбачати добрий знак. Насправді Автор був оптимістом. На 150-річчя від дня народження І. Котляревського він відгукнувся статтею «Фенікс (1769–1919)», в якій переконував читачів, що «ця дата за нинішніх тяжких часів набуває величезного символічного значіння. Не все гине на пожарищі. Невмируще залишається. А лишаючись, стає непохитною основою, з якої буйно підуть, сили набираючись, молоді свіжі паростки нового життя» [т. 2, с. 355].

1. Єрмашов Т. Вплив публіцистичної творчості С. О. Єфремова на розвиток суспільних процесів у Російській імперії та Україні / Т. Єрмашов // Збірник праць П'ятих Єфремовських читань. – Черкаси: Видавець Ю. Чабаненко, 2012. – С. 106.

2. Верстюк В. Центральна Рада і Тимчасовий уряд у публіцистиці Сергія Єфремова (березень – листопад 1917 р.) / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наук. ст. / Гол. ред. В. Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – Вип. 7. – С. 91.

3. Болабольшенко А. Сергій Єфремов: Біографічний нарис / А. Болабольшенко. – К.: Щек, 2010. – С. 89.

4. Верстюк В. Революція 1917–1920 років у публіцистиці С. Єфремова / В. Верстюк // Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.): У двох т. – Т. 1. – С. 5.

5. Івшина Л. «Або якість в інформаційному меню, або третій світ – «Сомалі»: Колонка головного редактора / Л. Івшина // День. – 2015. – 30–31 січня. – С. 20.

6. Прилипко О. Кров незасвоєних уроків / О. Прилипко // День. – 2015. – 23–24 січня. – С. 5.

Тамара ДЕМЧЕНКО

Кужельний І.Д. Звеничів і звеничівці. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 440 с.; 48 с. іл.

Книга члена Національної спілки журналістів України Івана Кужельного «Звеничів і звеничівці» – краєзнавче дослідження про історію села Звеничів Ріпкинського району – малої батьківщини автора. Це своєрідна історико-соціальна розповідь про його заснування, становлення і розвиток, довготривалий занепад, який було започатковано і поглиблено ще за радянських часів, а на сьогодні – доведене до тихого згасання.

Археологічні знахідки – фрагменти грубої ліпної кераміки, вугілля та кістки тварин раннього періоду 7-3 і 5-3 ст. до н. е. та пізнього етапу зарубинецької культури 1-2 ст. н. е. свідчать, що тут і раніше жили люди.

Велику історичну і наукову цінність про життя, торгово-економічні і культурні зв'язки мешканців села дав звеничівський скарб – один із значних скарбів Східної Європи 10 століття, знайдений у минулому столітті. У культурному шарі городища та на посаді біля нього знайдені арабські дирхеми, срібні прикраси, грошові гривні та залишки фрагментів кераміки жител. Вони свідчать про соціально-політичні, економічні та культурні відносини періоду виникнення та становлення Звеничева (9 – поч. 10 ст. н. е.).

Село відоме на Чернігівщині своєю давньоруською державною фортецею, гарнізон якої контролював тут єдиний сухий коридор серед непрохідних Замглайських боліт на найкоротшому стратегічному шляху з Києва і Чернігова «у радимичі» (по сучасному до Білорусі), який відігравав помітну роль в історії Чернігово-Сіверської землі X – XIII століть, а пізніше – великий поштовий тракт на Могильов, Полоцьк, Смоленськ, Псков, Санкт-Петербург і до Ліфляндії. Тут проходили шляхи світової торгівлі, які сполучали країни Західної і Центральної Європи з Візантією, Закавказзям, Середньою Азією.

Цікаве дослідження щодо походження назви села. Автор тут наводить не лише наукові трактовки і пояснення відомих учених, а й перекази старожилів та власні тлумачення.

Найбільше захоплення і цікавість викликають розділи книги про життя земляків: перших поселенців, їхні родоводи, заняття, трудові й бойові звичаї, талановитість, долі, інколи трагічні. Розповіді про них переповнені душевною теплотою, щирим захопленням, часто тонким гумором.

Роповідаючи про козацький період життя села, автор називає цікаві особистості, з якими була пов'язана доля Звеничева. Серед них чернігівські полковники Василь Борковський, майбутній наказний гетьман України Григорій Самойлович, знатний рід Мокрієвичів, Йосип Рашевський, Семен (Симон) Лизогуб ... Останній – предок самого Миколи Гоголя. Він мав у Звеничеві заїжджий двір. Його єдина улюблена донька Тетяна стала матір'ю батька цього всесвітньо відомого письменника.

Автор наводить цікаві дані про козаків сільського куреня Ройської сотні, їх родоводи. Найпотужніший з них – рід Костинок, згаданий в козацькому реєстрі ще 1649 року. А ще тут мешкали роди Хоменків, Яриловців, Кужельних (Кужільних), які становили в 1922 році більше ніж півсела. Їх нащадки мешкають у селі і нині.

Найсумніші сторінки книги пов'язані з колективізацією – політикою влади, яка, власне, породила голодомор в Україні. Не обійшло це горе і звеничівців. А почалося все з конфіскації майна та поміщицьких землеволодінь, продовжилось усуспільненню добра заможних селян. Робилось це у різний спосіб – від залучення місцевого незаможного селянства (бідноти і наймитів), до направлення представників вищих владних структур – так званих колективізаторів, які діяли запопадливо, виконували будь-які директиви партії, у тому числі і такі, які суперечили загальноприйнятій людській моралі.

Суть цієї політики полягала в позбавленні куркулів виробничих джерел існування і розвитку (користування землею, знаряддями праці, оренди і права найму робочої сили), а в кінцевому результаті – ліквідації куркуля як класу. Засобами досягнення

поставленої мети стали непосильні податки, які неможливо було виконати, і, як наслідок, – конфіскації. Восени 1932 року Україна не справилася з непомірним планом державних хлібозаготівель. І у більшості селян були конфісковані запаси продовольства. У результаті голод переріс у голодомор. Його піком для звеничівців став 1933 рік.

Як засвідчує сумна статистика тих літ, наше село, пише автор, постраждало найбільше на території нинішнього Ріпкинського району. Від голоду тут померла майже сотня людей, у тому числі 27 душ від 5 днів з дня народження до 14 років. У книзі поіменно названо всіх загиблих. Тут же вміщено спогади звеничівців – очевидців пекучої, жорсткої і неймовірно жахливої правди тієї пори.. Події, пов'язані з форсованим стрибком у соціалізм, насильницькою колективізацією та ліквідацією останнього експлуататорського класу, підсумовує цей розділ автор, – одна з найтрагічніших сторінок сталінського великого перелому, що зламав хребет найактивнішій частині населення, остаточно зруйнував історично-традиційний, особливий менталітет істинного українського хлібороба-трударя старовинного гарту, справжнього майстра своєї справи, який так любив працювати на землі, беріг і цінував її, був на ній великим господарем.

Колективізація привела до подальшої (після громадянської війни) руйнації села, яка характеризується зростаючою соціально-економічною і духовною бідністю. До всього додалися ще й тяжкі часи воєнничого атеїстичного наступу радянської влади на віру, гоніння на церкву, яку на початку тридцятих років минулого століття насильницьки закрили в селі.

Велику цікавість читача викликають четвертий і п'ятий розділи книги «Перемагати і жити» та «Земляки». Тут іде мова про уродженців села, яких у той чи інший час доля розкидала по всій країні, а то й по далеких державах, і які здобули славу, повагу і шанування своїм талантом і творчою працею не лише у рідному Звеничеві, а й далеко за його межами.

Так, четвертий розділ повністю присвячений землякам, які героїчно боронили Батьківщину від ворога: молодшому лейтенанту, учаснику Смоленської битви Федоту Яриловцю, учаснику Курської битви, командир танка Т-34 Миколі Ходашу, шоферу, кавалеру двох орденів Слави Степану Костирку, командир гармати, старшому сержанту Івану Кужельному, який загинув у Криму, і його дружині Анастасії, яка у грудні 1942-го як тільки-но досягла повноліття, записалася добровольцем у діючу Червону армію і стала бійцем 654-го полку окремої зенітної бригади, захищала місто Баку та брала участь у боротьбі проти Японії на Далекому Сході. Автор не обійшов увагою і тих, хто, потрапивши в полон, пройшов пекло німецьких таборів.

Тут же вміщено список 116 мешканців села, що загинули на фронтах Громадянської та Великої Вітчизняної воєн та список 15 воїнів 1326 стрілецького полку 415 стрілецької дивізії, які загинули в бою, померли від ран у вересні 1943 року під час звільнення Звеничева від фашистських загарбників.

Тепер про найцікавіші розповіді з п'ятого розділу. Розпочнемо їх із замальовки під інтригуючою назвою «Родом... з «Fata Morgana» про Сафона Ілліча Кужельного, котрий був учасником трагічних подій осені 1905-го року, відомих в історії як Вихвостівська трагедія і став прототипом Хоми Гудзя названої тут повісті М.Коцюбинського. Наш герой доглядав худобу в пана і сам був як худобина. Отож, як пише автор, рішуче піднявся він з такими ж як сам бідняками-горопахами, простягнув мозолясту руку за своєю правдою, бо знав, якщо самотужки її не візьмеш, ніхто не віддасть. Закипаючи від соціальної несправедливості, громив гуральню і економію поміщика Гриневського-Карвольського. Збиралися повстанці й землю ділити. Гнів людський наполошив багатіїв: утік Гриневський, занепокоїлися інші заможні сільські господарі, підбурили нестійких на самосуд та й забили 16 бунтарів.

Опісля погрому, згадував 1935 року бунтівник, поїхав я до свого рідного села, у Звеничів. Було якесь свято, зібрався народ біля церкви, гомонять про те та про це, згадують, в яких селах палили маєтки, де були повстання; обмовився й я словом, а через тиждень... повели мене до урядника. Той сердито глянув на мене. – Бунтуєш?

Листівки розкидаєш? Народ агітуєш з усієї округи? – А я мовчу. Урядник ще більше лютує. – Ти оратор? – Орать я вмію, це правда.

Урядник не стримався, підскочив з місця та щосили мене кулаком у спину. – Бунтувать? Зашлемо тебе подалі. – І що ж ви думаєте. Заслали мене в Олонецьку губернію. Держали мене там два роки, а потім, як повернувся, повістку одержав на суд. Дорого мені коштувало слово оратор.

Як відомо, за розплату, вчинену над бунтарями, ніхто з тогочасних вихвостівських багатіїв не зазнав жодної кари. Наш земляк ніколи не втрачав оптимізму. Навіть помираючи тяжкого 1942-го року на схилі літ, промовляв до земляків: – Прийдуть наші, прийдуть!

Восени 1943-го після звільнення села від фашистських окупантів стали у військовий стрій 26 сільських новобранців. Багатьох селян забрали у обозний загін, який услід за військами попрямував розгрузлими дорогами у дощову осінь на захід, за Дніпро. А на схід, відбудовувати зруйновані війною шахти Донбасу сільрада відправила першу групу дівчат і незаміжніх жінок. Серед них була і 17-річна Ірина Хоменко – дочка репресованого у 1937-му Тихона Денисовича Хоменка.

Ось як згадувала вона про це: «Привезли нас під Ворошиловград на зимового святителя Миколая, поселили в напіврозбитий барак без вікон, без дверей, з розваленими грубками. Де-не-де по кутках світили голими сітками металеві ліжка. З раннього ранку до пізнього вечора відливали ми вручну з шахти воду. Вергалися у холодний барак мокрі й голодні. Ні погрітися, ні просушити одяг не було де. Почали обсідати застудні хвороби».

І вона з двома односельчанками вирішила тікати додому. Через місяць прийшли, здолавши понад тисячу кілометрів пішки, у рідний Звеничів. Та не довго була на свободі. Її та Анастасію Костирко і ще трьох дівчат із сусідніх сіл судили за дезертирство з шахти у тяжкий воєнний час. Відміряли аж п'ять років ув'язнення. І повернули на Донбас уже не «вільноробочою», а зеком. А однієї ночі Ірину разом з іншими невільницями відправили аж за полярне коло до Воркути. 14 вересня 1945 року за сумлінну працю звільнили від ув'язнення за амністією.

Особливий інтерес викликають розповіді про Георгія Кужельного, Анатолія Хоменка, Максима Хоменка, Івана Костирка, Катерину Хоменко, Олега Яриловця та інших земляків автора.

Як ні в кого із звеничівців, по-особливому, пише автор, склалася доля у Георгія Кужельного. За два роки до війни молодою померла його мама. А батька Федота Климовича, довоєнного голову місцевого колгоспу, члена підпільної антифашистської групи у селі в роки тимчасової окупації, схопили і вбили поліцаї.

Десятилітнім круглим сиротою залишився син Георгій, якого взяли на виховання військові авіатори, що розмішувались у сусідньому селі. Став він сином полку. По війні закінчив військово училище льотчиків. Літав на реактивних бомбардувальниках. Довелось поміняти кілька місць служби, але він був задоволений своїм життям: збудував дім на березі Ризької затоки Балтійського моря, посадив сад, виростив двох дітей. Діждався онуків.

Іван Костирко – заслужений будівельник України – гордість звеничівців. Пишається тим, що за радянської доби будівельники комбінату в Чернігові і області здавали щокварталу більше як 20 тисяч квадратних метрів житла. Це в середньому по 8-10 квартир за добу. Його будинки нині височіють у кожному куточку міста. Та й не лише у Чернігові, а й Києві, у райцентрах області і навіть у Росії.

Максим Хоменко – учитель і поет, якому випало пережити насильницьку колективізацію і страшний голодомор, спопеляючу смертоносну війну. Та не зміліла, не збідніла його душа до рідного краю, милосердя і добра. На початку шістдесятих учив сільську дітвору, в тому числі й автора цієї книги, любити рідну землю, своїх працелюбних земляків. А ще Максим Хоменко був по-синівськи закоханий у рідний край. Барвистим поетичним словом він передавав читачеві велику красу свого краю «де плавають в полі серпанки, де жито пробилось з ріллі», «де нив роздолля й гаї чарівні». Найзаповітніше його бажання – аби «квітла садами Вітчизна – єдиний мій

скарб і єдина весна». Його вірші залюбки друкували обласні і столичні газети. Він автор посмертної збірки «Мої бджоли – любов моя». Тепло відгукнувся у листі до нього сам Олександр Твардовський.

Хвилююча в книзі історія про складне життя і мистецьку творчість Анатолія Хоменка, за оцінкою фахівців, майстра союзного масштабу в галузі виготовлення гобеленів, насичена такими подіями і фактами, яких вистачило б багатьом. Він пройшов тяжкий життєвий шлях у роки окупації. Після звільнення рідного краю воював на фронті у морській піхоті, був нагороджений медаллю «За бойові заслуги». А потім несправедливо засуджений на 25 років. Майже 10 років відбував покарання на далекій півночі в Комі АРСР. У 1994 році реабілітований у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину.

До кінця свого життя працював він на відомій не лише в Радянському Союзі, а й в далекому зарубіжжі Дігтярівській фабриці художніх виробів імені 8-го Березня Срібнянського району майстром, начальником цеху, головним художником підприємства і до всіх творчих її діянь був причетний. Він створив багато художніх робіт, котрі експонуються в різних музеях: у Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, а ще в зарубіжних державах: Японії, Китаї, Канаді.

Катерина Петрівна Ходаш – солдатська вдова, яка півстоліття вела на своєму городі наукову роботу по вирощуванні картоплі і знайшла ефективний спосіб боротьби з її виродженням.

Якось, дізнавшись про сільську дослідницю, до неї завітали вчені-мікробіологи з Чернігова. Вони були здивовані результатами її багаторічної «наукової праці». Розповіли про них у науково-популярному журналі Академії наук СРСР «Химия и жизнь». Два роки чернігівські мікробіологи тісно співробітничали з бабою Катею (поки та була жива). Їхнє дослідження на грядках селянки стали основою для цікавої публікації у збірнику наукових праць учених-картоплярів світу «Современные проблемы семеноводства картофеля на безвирусной основе».

Олегу Яриловцю випало служити у найтитулованішому елітному військовому підрозділі колишнього Радянського Союзу – Першій окремії роті Почесної варти, яка, за офіційним протоколом, зустрічала і проводжала найпочесніших гостей держави, брала участь у церемонії покладання вінків до могили невідомого солдата біля Кремлівської стіни, першою йшла із знаменами на військових парадах, вітала делегатів партійних з'їздів у Кремлі.

Надзвичайно цікавий розділ книги «Народна топоніміка», де автор розкриває назви хуторів, історичних пам'яток, річок, пагорбів, околиць села, сільських вулиць і кутків, досліджує походження сільських прізвищ. Усе це, гадаю, в недалекому майбутньому стане дуже цінним матеріалом для туристів, які будуть знайомитись з давньоруською великокняжою фортецею та курганним могильником доби Київської Русі у Звеничеві, зі старим «київським» трактом «у радимичі», що пролягав через село.

Люди у Звеничеві були всебічно розвинуті, роботящі, творчі, а ще й наділені надзвичайно багатим гумором. Це можна оцінити з останнього, восьмого, розділу книги «Веселі оповідки». Читати їх – одне задоволення!

Михайло КРАВЧЕНКО